

DUDUQLANUVCHI BOLALARDA DIQQAT VA XOTIRA JARAYONLARINI RIVOJLANTIRISHNING LOGOPEDIK YONDASHUVLARI

Mirzaxmedova Dilrabo Shuxrat qizi

Alfraganus universiteti "Ijtimoiy fanlar" fakulteti "Maxsus pedagogika
(Logopediya)" yo'nalishi 2-bosqich talabasi
<https://doi.org/10.5281/zenodo.17360298>

Annotatsiya. Ushbu maqolada duduqlanuvchi bolalarda diqqat va xotira jarayonlarini rivojlantirishda logopedik yondashuvlarning nazariy va amaliy jihatlari tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida neuropsixologik va logopedik metodlarning integratsiyasi, individual xususiyatlarga asoslangan rehabilitatsiya strategiyalari, shuningdek, bolalarning kognitiv va kommunikativ qobiliyatlarini oshirishda samarali vositalar muhokama qilinadi. Maqola duduqlanish bilan bog'liq nutq buzilishlarining psixonevrologik aspektlarini hamda diqqatni jamlash va xotirani mustahkamlashda zamonaviy logopedik metodlarni o'zida jamlaydi.

Kalit so'zlar. Duduqlanish, diqqat jarayoni, xotira rivoji, logopedik yondashuv, nutq buzilishlari, kognitiv rehabilitatsiya, bolalar psixologiyasi.

Аннотация. В статье анализируются теоретические и практические аспекты логопедических подходов к развитию процессов внимания и памяти у детей с заиканием. В исследовании рассматривается интеграция нейropsychологических и логопедических методов, стратегии реабилитации с учётом индивидуальных особенностей, а также эффективные средства повышения когнитивных и коммуникативных способностей детей. Статья охватывает психоневрологические аспекты речевых нарушений, связанных с заиканием, и современные логопедические методы укрепления внимания и памяти.

Ключевые слова. Заикание, процессы внимания, развитие памяти, логопедический подход, речевые нарушения, когнитивная реабилитация, детская психология.

Abstract. This article analyzes the theoretical and practical aspects of speech therapy approaches to developing attention and memory processes in children with stuttering. The study examines the integration of neuropsychological and speech therapy methods, rehabilitation strategies based on individual characteristics, and effective tools for enhancing children's cognitive and communicative abilities. The article addresses the psychoneurological aspects of speech disorders related to stuttering and modern speech therapy techniques for improving attention and memory.

Keywords. Stuttering, attention processes, memory development, speech therapy approach, speech disorders, cognitive rehabilitation, child psychology.

Kirish. Nutq rivojlanishidagi buzilishlar, xususan, duduqlanish (stuttering), bolalarda kognitiv jarayonlarning, xususan diqqat va xotira funksiyalarining samaradorligiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Duduqlanishning patogenetik mexanizmlari neyropsixologik nuqtai nazardan chuqur o'rganilgan bo'lib, ko'plab tadqiqotlar bu holatning markaziy asab tizimining noto'g'ri funksiyalanishi va kognitiv resurslarning yetishmasligi bilan bog'liqligini ko'rsatmoqda. Shuningdek, duduqlanuvchi bolalarda diqqatni jamlash va ma'lumotlarni qayta ishlash jarayonlarida sustlik kuzatilishi, bu esa nutqning ritmik va izchil oqimiga to'sqinlik qiladi. Zamonaviy logopediya sohasida diqqat va xotira jarayonlarini rivojlantirish nutq terapiyasining ajralmas qismi sifatida qaralmoqda, chunki kognitiv funksiyalarning yaxshilanishi nutqni normallashtirishga va kommunikativ samaradorlikni oshirishga yordam beradi. Shu bois, duduqlanuvchi bolalarda kognitiv jarayonlarni kompleks tarzda rivojlantirishga qaratilgan logopedik yondashuvlarning nazariy asoslari va amaliy mexanizmlarini aniqlash dolzarb vazifa hisoblanadi.

Ushbu maqolada duduqlanuvchi bolalarda diqqat va xotira jarayonlarini rivojlantirishda qo'llanilayotgan logopedik metodlar, ularning samaradorligi hamda individual xususiyatlarga moslashtirish masalalari ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Bu esa kasallikning neyropsixologik mexanizmlarini hisobga olib, reabilitatsiya jarayonini optimallashtirishga xizmat qiladi.

Asosiy qism. Duduqlanish – bu nutq oqimining buzilishi bilan xarakterlanadigan murakkab nevrologik holat bo'lib, uning patofiziologiyasi markaziy asab tizimining ko'plab kognitiv va neyrologik mexanizmlarining o'zaro ta'siri natijasida yuzaga keladi. So'nggi o'n yilliklarda o'tkazilgan neyropsixologik tadqiqotlar, ayniqsa funksional magnit-rezonans tomografiya (fMRI) va elektroensefalografiya (EEG) usullaridan foydalangan holda, duduqlanuvchi shaxslarning miya faoliyatidagi disbalanslarni aniq ko'rsatib berdi (Chang va boshq., Ushbu tadqiqotlar diqqat va xotira jarayonlarining buzilishi duduqlanish bilan chambarchas bog'liq ekanligini isbotladi, chunki ushbu kognitiv funktsiyalar nutqni rejalashtirish va bajarishda markaziy ahamiyatga ega.

Diqqatning yetarli darajada jamlanmasligi va xotira jarayonlarining sustligi duduqlanuvchi bolalarda nutq ritmi va qoidalarini saqlashda muhim to'siqlarga olib keladi, bu esa so'zlarni yetarlicha tez va uzluksiz ifodalash imkonini kamaytiradi. Shuning uchun logopedik amaliyotda diqqat va xotirani kompleks ravishda rivojlantirishga qaratilgan yondashuvlar yuqori samaradorlikka ega.

Kognitiv reabilitatsiyaning asosiy tamoyillari, ya'ni kognitiv funktsiyalarni mustahkamlash va moslashuvchanligini oshirish, ayniqsa diqqatni nazorat qilish va ishchi xotirani rivojlantirishga yo'naltirilgan mashqlar yordamida duduqlanuvchi bolalarning nutq samaradorligini sezilarli darajada oshiradi.

Logopedik yondashuvlarda zamonaviy metodlardan biri — multimodal terapiya bo'lib, bu usul orqali diqqatni jamlash, ma'lumotlarni qayta ishlash va xotira jarayonlarini shu bilan birga rivojlantirish imkoniyati yaratiladi. Bu usulning asosiy printsiplari — kognitiv jarayonlarni motor harakatlar, vizual va eshitish ma'lumotlari bilan integratsiyalash orqali neyroplastiklikni qo'zg'atishdir, bu esa bolaning kognitiv va nutq funktsiyalarining uyg'unligini ta'minlaydi. Ayniqsa, duduqlanuvchi bolalarda o'yin uslubidagi mashqlar diqqatni uzoq muddatga jamlash va xotirani mustahkamlashda yuqori samarali vosita hisoblanadi, chunki ular bolalarning motivatsiyasini oshiradi va psixologik stressni kamaytiradi. Individual xususiyatlarni hisobga olgan holda, logopedik reabilitatsiya jarayonida neyropsixologik diagnostika usullarining qo'llanilishi muhim ahamiyat kasb etadi. Masalan, Bolalar diqqat va xotira funktsiyalarini baholash uchun mo'ljallangan testlar orqali bolaning kuchli va zaif tomonlari aniqlanib, shunga moslashtirilgan mashqlar tizimi ishlab chiqiladi. Bu yondashuv nutq buzilishlarini tahlil qilish va kognitiv jarayonlarni rivojlantirishda individual yondashuvni ta'minlab, terapevtik samaradorlikni sezilarli darajada oshiradi. Shuningdek, til va nutqni shakllantirishdagi murakkabliklar diqqat va xotira jarayonlarining kognitiv neyron tarmoqlar bilan chambarchas bog'liqligi, bu jarayonlarda kuzatiladigan disfunktsiyalarni aniqlash va ularni logopedik treninglar orqali bartaraf etishning ilmiy asoslarini kengaytirishni talab qiladi. Yangi tadqiqotlar natijalari shuni ko'rsatadiki, duduqlanish faqatgina nutq mexanikasidagi nosozlik emas, balki neyrokognitiv darajada murakkab o'zgarishlar majmuasidir, shuning uchun kognitiv jarayonlarni rivojlantirishga yo'naltirilgan integratsiyalangan terapiya samaraliroqdir.

Duduqlanuvchi bolalarda diqqat va xotira jarayonlarini rivojlantirishning logopedik yondashuvlari zamonaviy psixonevrologiya va kognitiv fanlarning integratsiyasi asosida shakllangan bo'lib, individual xususiyatlar va kognitiv funktsiyalarni chuqur tahlil qilish orqali amalga oshiriladi. Bu yondashuv nutq buzilishlarining neyrokognitiv ildizlarini aniqlash hamda samarali reabilitatsiya strategiyalarini ishlab chiqish uchun ilmiy asos yaratadi. Nutq va kognitiv jarayonlar orasidagi murakkab o'zaro bog'liqlikni chuqurroq anglash uchun duduqlanuvchi bolalardagi neyrofiziologik o'zgarishlar asosiy tadqiqot obyekti hisoblanadi. Hozirgi neuroimaging tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, duduqlanish

bilan bog'liq kognitiv buzilishlar asosan prefrontal korteks, bazal gangliya hamda serebellumning funktsional disbalansi bilan izohlanadi. Ushbu miya strukturalarining o'zaro integratsiyasidagi nuqsonlar, ayniqsa diqqatni selektiv boshqarish va ma'lumotlarni qabul qilish jarayonlarida muhim rol o'ynaydi. Shu bois, logopedik terapiyada neyrofiziologik mexanizmlarga asoslangan yondashuvlar, masalan, neyrofeedback treninglari va transkranal magnit stimulyatsiyasi kabi usullar, diqqat va xotira funktsiyalarini normallashtirish uchun samarali bo'lishi mumkinligi ilmiy jihatdan isbotlanmoqda. Duduqlanuvchi bolalarning ijtimoiy va emotsional holati ham kognitiv jarayonlarga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Psixologik stress va o'z-o'zini baholashning pasayishi diqqatning tarqalishi va xotira jarayonlarining sustlashishiga olib kelishi mumkinligi aniqlangan. Shu sababli, logopedik yondashuvlarda kognitiv funktsiyalarni rivojlantirish bilan birga psixologik qo'llab-quvvatlash, stressni boshqarish texnikalari va ijtimoiy interaktsiyalarni rivojlantirishga ham e'tibor berilishi zarur. Bu holat bolalarning nutq qobiliyatlarini yaxshilashga va o'ziga bo'lgan ishonchini oshirishga yordam beradi.

Yana bir muhim jihat — diqqat va xotira jarayonlarining rivojlanishida bola yoshining roli. Yoshga bog'liq neyropastiklik darajasi logopedik treninglarning samaradorligini belgilovchi omil sifatida qaraladi. Kichik yoshdagi bolalarda neyropastiklik yuqori bo'lgani uchun, vaqtida boshlangan kompleks logopedik terapiya uzoq muddatli ijobiy natijalarni ta'minlaydi. Shu sababli, dastlabki diagnostika va individuallashtirilgan reabilitatsiya dasturlarini ishlab chiqish katta ahamiyatga ega.

Shu bilan birga, zamonaviy yondashuvlarda raqamli texnologiyalar va kompyuterlashtirilgan treninglar katta o'rin tutmoqda. Virtual reallik va interaktiv o'yinlar yordamida diqqat va xotirani rivojlantirish jarayonlari yanada samaraliroq bo'lib, bolaning treningga bo'lgan qiziqishini oshiradi. Bu usullar kognitiv yukni to'g'ri taqsimlashga va diqqatning uzoq muddatga jamlanishiga imkon yaratadi, shuningdek, logopedik mashg'ulotlarning individual xususiyatlarini hisobga olish imkoniyatini kengaytiradi. Til va kognitiv funktsiyalar o'rtasidagi o'zaro ta'sirni chuqurlashtirish maqsadida psixolinguistik tadqiqotlar o'tkazilmoqda. Bu sohada olingan ma'lumotlar duduqlanishda nutqni shakllantirish jarayonida diqqat va ishchi xotiraning qanday ishlashini aniqroq tushunishga yordam beradi. Masalan, ishchi xotiraning samaradorligi so'z birikmalarini eslab qolish va ularni nutqda to'g'ri tartibda joylashtirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Logopedik yondashuvlarda bu bilimlar asosida ishchi xotirani kuchaytiruvchi mashqlar ishlab chiqilishi nutqning ritmik va oqimlilik

xususiyatlarini yaxshilashga xizmat qiladi. Yuqorida ko'rsatilgan barcha yondashuvlarning integratsiyalangan qo'llanilishi duduqlanuvchi bolalarda nafaqat diqqat va xotira jarayonlarini rivojlantirish, balki ularning umumiy kognitiv salohiyatini oshirishga, shu bilan birga ijtimoiy moslashuvni yaxshilashga imkon yaratadi. Shu tariqa, logopedik reabilitatsiya sohasida kognitiv va neyrofiziologik yondashuvlarning uyg'unlashuvi terapiyaning yuqori samaradorligi uchun zamonaviy talabga aylanmoqda.

Xulosa. Duduqlanuvchi bolalarda diqqat va xotira jarayonlarining buzilishi nutqning ritmik va struktural jarayonlarida fundamental to'siqlarga olib keladi, bu esa o'z navbatida kommunikativ samaradorlikning sezilarli pasayishiga sabab bo'ladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, diqqat va xotira funktsiyalarining neyrofiziologik asoslari duduqlanishning patofiziologiyasida markaziy rol o'ynaydi, shu bois ularni rivojlantirishga qaratilgan logopedik yondashuvlar reabilitatsiya jarayonining samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Zamonaviy terapiya usullari — multimodal mashqlar, neyrofeedback treninglari, va raqamli interaktiv texnologiyalar — bolalarning individual kognitiv profiliga moslashtirilgan holda qo'llanilganda, neyropastiklikni rag'batlantiradi va diqqatni boshqarish hamda ishchi xotirani mustahkamlash imkonini yaratadi. Kognitiv va emotsional holatlarning o'zaro ta'sirini hisobga olgan holda psixologik qo'llab-quvvatlashning integratsiyasi logopedik terapiyaning samaradorligini oshiradi hamda bolaning ijtimoiy moslashuv jarayonlarini yaxshilaydi. Natijada, logopedik yondashuvlar nafaqat nutq buzilishlarini bartaraf etish, balki duduqlanuvchi bolalarning umumiy kognitiv va psixologik salohiyatini oshirishga xizmat qiluvchi kompleks jarayon sifatida shakllanadi. Shu tariqa, duduqlanuvchi bolalarda diqqat va xotira jarayonlarini rivojlantirish bo'yicha integratsiyalangan, ilmiy asoslangan logopedik yondashuvlarning ishlab chiqilishi va amaliy qo'llanilishi logopediya va kognitiv nevrologiya sohasida yangi reabilitatsion paradigmaning shakllanishiga olib keladi, bu esa kelajakda ushbu yo'nalishdagi terapevtik samaradorlikni yanada oshirish imkoniyatlarini yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Alimov, D.S. Bolalar nutqining buzilishlari va ularni tuzatish usullari, Toshkent: Fan va texnologiya, 2015, 178 b.
2. Ismoilova, N.R. Nutq va kognitiv jarayonlar: rivojlanish va reabilitatsiya., Toshkent: O'zbekistan Milliy Universiteti, 2018, 210 b.
3. Qodirov, A.T. Bolalarda nutq buzilishlarini logopedik davolash asoslari., Toshkent: Sharq, 2013, 196 b.

4. Rasulova, M.F. Dudaqlanuvchi bolalarda diqqat va xotira jarayonlarini rivojlantirish metodikalari., Toshkent: O'qituvchi, 2017, 145 b.
5. Tursunov, S.M. Kognitiv reabilitatsiya va logopediya: nazariya va amaliyot., Toshkent: Ilm ziyo, 2020, 252 b.